

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานใหม่ในเขตเมืองโบราณจันเสนนี้ มุ่งศึกษาเรื่องการตั้งถิ่นฐานของชุมชนปัจจุบันบนพื้นที่เมืองโบราณ โดยศึกษาสภาพปัจจุบันของพื้นที่ ทั้งลักษณะกายภาพ ลักษณะทางสังคม และลักษณะทางเศรษฐกิจ และศึกษาถึงพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตเมืองโบราณในอดีตประกอบกัน รวมถึงปัญหาที่พบในพื้นที่ ผลกระทบที่เกิดจากการตั้งถิ่นฐาน และทัศนคติของประชาชนที่มีต่อแนวทางในการอนุรักษ์เมืองโบราณจันเสน และความเป็นไปได้ในการอนุรักษ์เมืองโบราณจันเสน

วิธีการศึกษา ได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองโบราณจันเสน การศึกษาและการสำรวจข้อมูลในพื้นที่ศึกษา จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่และผู้นำท้องถิ่น และการออกแบบสอบถามประชาชนในพื้นที่เมืองโบราณจันเสนและตลาดจันเสน และศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาตามวัตถุประสงค์และขอบเขตการศึกษา

6.1 สรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษารูปได้ดังนี้

1. เมืองโบราณจันเสน มีการตั้งถิ่นฐานมาหลายสมัย ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยเริ่มมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในยุคเหล็กตอนปลาย เป็นหมู่บ้านเกษตรกรรมที่เริ่มทำการเพาะปลูกแบบชุมชนที่อยู่บนที่ดอน คือการทำนาแบบหยอดหลุม บริเวณที่ตั้งถิ่นฐานเป็นบริเวณที่ดอนบนที่ราบลอนลูกคลื่นที่อยู่ระหว่างลุ่มน้ำเจ้าพระยา และลุ่มน้ำลพบุรีป่าสัก ชัยภูมิของเมืองโบราณจันเสนได้เปรียบที่เป็นที่ดอน ซึ่งปลอดภัยจากน้ำท่วม และมีทางน้ำที่เชื่อมต่อไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาได้ ซึ่งแม่น้ำเจ้าพระยายังไม่ได้เปลี่ยนทางเดินมาดังเช่นปัจจุบัน และที่สำคัญนอกจากจะเป็นชุมชนเกษตรกรรมแล้ว ประชาชนในสมัยนั้นยังรู้จักการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้จากเหล็กและสำริด และเครื่องปั้นดินเผาประเภทต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าจันเสนเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการผลิตเป็นอย่างมาก

เมื่อชุมชนมีพัฒนาการมากขึ้นมีจำนวนประชากรมากขึ้น จากชุมชนเกษตรกรรมที่มีการหลอมและผลิตเครื่องมือเครื่องใช้จากเหล็กและสำริดขึ้นใช้แล้ว พัฒนาเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ขึ้นและเริ่มมีการติดต่อกับชุมชนโบราณอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ได้แก่ ชุมชนโบราณบ้านใหม่ชัยมงคล

ชุมชนโบราณบ้านหนองใหญ่ และชุมชนโบราณบ้านพุน้อย เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากโบราณวัตถุที่ขุดพบได้ในแต่ละพื้นที่ เป็นโบราณวัตถุที่อยู่ในยุคก่อนประวัติศาสตร์เช่นเดียวกัน เช่น เครื่องปั้นดินเผาเคลือบน้ำโคลนสีแดง ภาชนะดินเผารูปโค และแม่พิมพ์ดินเผาที่ใช้ในการหล่อเครื่องมือเครื่องใช้จากสำริดและเหล็ก เป็นต้น ชุมชนในเขตเมืองโบราณจันเสนเริ่มมีการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อม โดยเริ่มมีการกักเก็บน้ำไว้ใช้เมื่อยามขาดแคลน ต่อมาเมืองโบราณจันเสนเจริญสูงสุดในสมัยทวารวดี ได้กลายเป็นเมืองที่มีคูน้ำล้อมรอบอย่างสมบูรณ์ ซึ่งเป็นรูปแบบของเมืองในสมัยทวารวดี มีระบบการชลประทานที่มีประสิทธิภาพมาก ได้แก่ การขุดบึงจันเสน เพื่อกักเก็บน้ำและรับน้ำจากคันคูหนุมาน ไว้ใช้ในฤดูแล้ง โบราณวัตถุที่พบในช่วงนี้ ได้แก่ แวดินเผาที่ใช้ในการทอผ้า และเบ้าหลอมโลหะ รวมถึงตราดินเผาและตุ๊กตาดินเผาจำนวนมากที่แสดงถึงความเจริญของเมืองโบราณจันเสน เมืองโบราณจันเสนในสมัยทวารวดียังได้มีการติดต่อค้าขายกับเมืองที่อยู่ไกลออกไป ได้แก่ อินเดีย และจีน เนื่องจากชายฝั่งทะเลในสมัยทวารวดีได้เข้ามาถึงตอนใต้ที่เป็นบริเวณที่ราบภาคกลางตอนล่างในปัจจุบัน (ชาญวิทย์, 2542) ทำให้เมืองจันเสนไม่ได้อยู่ไกลจากทะเลมากนัก ซึ่งมีแม่น้ำเชื่อมเข้ามาถึงเมืองจันเสน ที่เป็นชุมชนทางคมนาคมของพื้นที่บริเวณนี้ และได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอินเดียเป็นอย่างมาก เห็นได้จากการนับถือพระพุทธศาสนา และโบราณวัตถุที่มีลักษณะทางพุทธศาสนา ได้แก่ หวีงาช้าง และภาชนะดินเผารูปโค ตราดินเผา เป็นต้น แต่เมืองโบราณจันเสนก็รุ่งเรืองอยู่ได้แค่สมัยทวารวดีตอนปลายเท่านั้น หลังจากนั้นเมืองก็ถูกทิ้งร้าง อาจเนื่องมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทางเดิน การเดินทางทางน้ำไกลเกินไป และประกอบกับมีเมืองโบราณอื่นที่มีขนาดใหญ่กว่า และมีความสำคัญมากกว่า พัฒนาขึ้นมาในบริเวณใกล้เคียงกันได้แก่ เมืองลพบุรี จันเสนจึงถูกทิ้งร้างไปในที่สุด

ได้มีชุมชนกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวรอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการสร้างทางรถไฟสายเหนือผ่านเมืองจันเสน ทำให้กลุ่มชาวจีนที่อพยพมาจากลพบุรี และที่เดินทางมากับรถไฟเลือกมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมทางรถไฟ และประกอบกิจการค้าขายจนกระทั่งในปัจจุบัน ส่วนประชาชนที่อพยพจากที่ลุ่มบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี กลุ่มคนลาวพวนจากอำเภอบ้านหมี่ และกลุ่มคนลาวจากภาคอีสาน เลือกตั้งถิ่นฐานเข้ามาภายในพื้นที่บริเวณเมืองโบราณในปัจจุบัน เพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรม และประชาชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งปัจจุบัน

จะเห็นได้ว่าเมืองโบราณจันเสนที่มีพัฒนาการมาหลายสมัย ตั้งแต่สมัยเหล็กตอนปลายเรื่อยมาจนถึงสมัยทวารวดี มีปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐาน คือ สภาพภูมิประเทศที่เป็นที่ดอนบนที่ราบลอนลูกคลื่น และยังมีทรัพยากรแร่ธาตุที่อุดมสมบูรณ์อยู่ในบริเวณใกล้เคียง ได้แก่

แร่เหล็กและทองแดง ซึ่งเป็นสิ่งชักนำให้ผู้คนจากต่างถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองโบราณจันเสน รวมถึงยังมีโครงข่ายเชื่อมโยงติดต่อกับชุมชนโบราณอีกหลายแห่งในบริเวณลุ่มน้ำเดียวกันอีกด้วย

2. การตั้งถิ่นฐานในยุคปัจจุบัน เป็นชุมชนระดับหมู่บ้านในตำบลจันเสน ของอำเภอตาคลี ที่ไม่มีความสำคัญเท่าใดนัก มีพื้นที่หมู่ 1 ตลาดจันเสนเป็นศูนย์กลางของตำบล มีสิ่งบริการพื้นฐานที่จำเป็น ได้แก่ สถานีรถไฟ สถานีอนามัย ที่ทำการไปรษณีย์ สถานตำรวจภูธร ตำบลจันเสน ตลาดร้านค้าปลีก และวัดจันเสนที่เป็นศูนย์กลางของตำบล สำหรับพื้นที่หมู่ที่ 2 โคกจันเสน ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณจันเสน เป็นชุมชนหมู่บ้านที่ประชาชนส่วนใหญ่มีรายได้ค่อนข้างต่ำ ประชาชนประกอบอาชีพรับจ้างมากที่สุด รองลงมาคือเกษตรกร แต่พื้นที่ส่วนใหญ่ของหมู่ที่ 2 คือพื้นที่เกษตรกรรม เป็นพื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุด บริเวณรอบเมืองโบราณจันเสนซึ่งเป็นที่ยุ่ม และอยู่ในเขตชลประทาน รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของประชาชนในปัจจุบันเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มที่ไม่เป็นระเบียบ สังคมของชุมชนชาวจันเสน เป็นสังคมชนบทที่มีชาติพันธุ์ต่างกัน โดยกลุ่มคนชาวจีนจะอาศัยอยู่บริเวณตลาดจันเสน ประกอบอาชีพค้าขาย และเจ้าของกิจการโรงสี ส่วนกลุ่มคนลาวและคนไทย จะอาศัยอยู่บริเวณเมืองโบราณจันเสนและพื้นที่โดยรอบ ลักษณะอาคารบ้านเรือนของประชาชนในบริเวณตลาดจันเสนเป็นอาคารพาณิชย์ เรือนแถวไม้ ที่เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและค้าขายด้วย หรือเป็นที่พักอาศัยที่สร้างด้วยปูน และยังมีเรือนไม้รุ่นเก่าหลงเหลือให้เห็นบ้าง สำหรับในพื้นที่โคกจันเสน ลักษณะบ้านส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้สองชั้นใต้ถุนสูง หรือบ้านสองชั้นที่ชั้นบนเป็นไม้และชั้นล่างเป็นปูน เป็นลักษณะของบ้านในชนบท

3. ปัญหาที่พบในพื้นที่นั้น ประชาชนส่วนใหญ่มองว่าสิ่งที่เป็นปัญหา และต้องการให้มีการแก้ไข คือ ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตในปัจจุบันมากกว่า ปัญหาที่เกี่ยวกับพื้นที่เมืองโบราณจันเสน ในด้านการถมคูคลอง หรือการปรับพื้นที่จนทำให้สภาพของเมืองโบราณสูญหายไป สำหรับปัญหาที่ประชาชนเห็นว่าสำคัญมาก ได้แก่ ปัญหาเรื่องสภาพของเส้นทางคมนาคมที่ไม่ได้คุณภาพ ยังเป็นถนนลูกรังสำหรับทางแยกเข้าหมู่บ้าน และไฟฟ้าส่องสว่างตามถนน ปัญหาที่ถึงขั้นขยะ ซึ่งส่งกลิ่นเหม็นสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนในละแวกใกล้เคียงเป็นอย่างมาก และปัญหาเรื่องรายได้ต่ำและเรื่องการประกอบอาชีพ รวมถึงปัญหาเรื่องคุณภาพของน้ำประปาหมู่บ้าน ที่ไม่สะอาด มีกลิ่น และมีสิ่งปนเปื้อน เป็นต้น สิ่งที่ประชาชนต้องการ ได้แก่ ให้มีการปรับปรุงคุณภาพของถนน โดยการลาดยาง หรือสร้างเป็นถนนคอนกรีต ติดตั้งไฟฟ้าส่องสว่างภายในหมู่บ้าน มีถังขยะและโหลทิ้งขยะสาธารณะ เป็นต้น

สำหรับด้านทัศนคติของประชาชนในพื้นที่ เกี่ยวกับการอนุรักษ์เมืองโบราณจันเสนนั้น ประชาชนในพื้นที่ โดยมากจะทราบว่าพื้นที่บริเวณโคกจันเสนเป็นพื้นที่เมืองโบราณ แต่ส่วนใหญ่จะไม่ทราบประวัติความเป็นมาของเมืองโบราณ ซึ่งเป็นถิ่นฐานที่ตนเองอาศัยอยู่ จากการสัมภาษณ์ถึงความคิดเห็นเกี่ยวกับการอนุรักษ์พื้นที่เมืองโบราณจันเสนให้กลับมามีความสำคัญอีกครั้ง ประชาชนเกือบทั้งหมดเห็นด้วยกับการอนุรักษ์เมือง โดยให้เหตุผลว่า จะได้มีการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว และเป็นแหล่งความรู้ ให้ทราบประวัติความเป็นมาของท้องถิ่น แต่เมื่อสอบถามถึงการเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์เมืองโบราณ ประชาชนส่วนใหญ่ไม่เคยมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เลย ประชาชนในพื้นที่มีความต้องการให้มีการพัฒนาเมืองโบราณเท่าๆ กับต้องการให้คงสภาพเดิมดังเช่นปัจจุบันไว้ สำหรับแนวคิดในการอนุรักษ์โดยการย้ายคนออกจากพื้นที่นั้น ประชาชนจำนวนมากไม่เห็นด้วย จะเห็นได้ว่าประชาชนส่วนใหญ่อยากให้มีการพัฒนาพื้นที่เมืองโบราณ ด้วยคาดหวังในเรื่องของรายได้ที่เพิ่มขึ้นจากการท่องเที่ยว แต่ไม่เห็นด้วย ถ้าต้องย้ายออกจากพื้นที่ ซึ่งทำให้ประชาชนต้องเดือดร้อนเรื่องที่อยู่อาศัย และที่ดินทำการเกษตร

6.2 การอภิปรายผล

จากการศึกษาเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนปัจจุบันบนพื้นที่เมืองโบราณนั้น พบว่าชุมชนปัจจุบันส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการอนุรักษ์พื้นที่เมืองโบราณให้คงอยู่ต่อไป และถ้าจะมีการอนุรักษ์พัฒนาให้ดียิ่งขึ้น ประชาชนเห็นด้วย แต่ไม่เห็นด้วยถ้ามีแนวทางการพัฒนาอนุรักษ์เมืองโบราณจันเสน โดยการย้ายคนออกจากพื้นที่เมืองโบราณ เนื่องจากประชาชนมีรายได้ค่อนข้างต่ำ รายได้หลักขึ้นอยู่กับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมในแต่ละปี ซึ่งจากการสัมภาษณ์ประชาชน เจ้าหน้าที่ และผู้นำชุมชน พบว่าประชาชนในจันเสนไม่มีเงินออมมากนัก รายได้ที่ได้มามากจะใช้หมดไปแล้วในแต่ละปี ประกอบกับประชาชนมีกรรมสิทธิ์ที่ดินในเขตเมืองโบราณแล้วทั้งสิ้น และได้กรรมสิทธิ์มาหลายชั่วอายุคนแล้ว การเวนคืนที่ดินเพื่อใช้เป็นพื้นที่สาธารณะเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก และต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงมาก นอกจากนี้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองโบราณมีแปลงที่ดินถือครองขนาดเล็ก ซึ่งใช้เป็นที่อยู่อาศัยเป็นหลัก ส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้าง ทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร และยังไม่มียพื้นที่ทำกินที่อื่น คนในพื้นที่จึงไม่ต้องการย้ายออกจากพื้นที่เมืองโบราณ ถึงแม้ว่าจะเห็นด้วยกับการพัฒนา ปรับปรุงเมืองโบราณด้วยเหตุจูงใจที่สำคัญในเรื่องรายได้ที่จะได้เพิ่มมากขึ้น จากนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวชมมากขึ้น แต่ในความเป็นจริงเมืองโบราณจันเสนเป็นเมืองหนึ่งในจำนวนเมืองโบราณหลายแห่ง ที่มีประชาชนเข้าไปตั้ง

ถิ่นฐานใหม่อีกครั้งบนพื้นที่ที่เป็นเมืองโบราณมาก่อน โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่เมืองโบราณอีกต่อไป เช่น เมืองโบราณเวียงมะลิกา ในเขตอำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่ และเมืองโบราณซำจำปา อำเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี เป็นต้น

สำหรับประเด็นในการอนุรักษ์เมืองโบราณจันเสนนั้น ถ้ากรมศิลปากร หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาร่วมมือกับจัดการ อนุรักษ์พื้นที่เมืองโบราณ ตั้งแต่ช่วงเวลาที่ทำการศึกษาขุดค้นบริเวณภายในเมืองโบราณจันเสน เมื่อปี พ.ศ. 2511-2512 ที่พบว่าเป็นเมืองโบราณที่มีพัฒนาการมาหลายสมัย สืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยโลหะตอนปลาย จนถึงสมัยทวารวดีตอนปลาย ซึ่งในช่วงเวลานั้นการตั้งถิ่นฐาน และการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินภายในเขตเมืองโบราณยังคงเบาบาง ไม่นหนาแน่นเต็มพื้นที่ดังเช่นปัจจุบัน แต่กรมศิลปากรเองก็ละเลยไม่ดำเนินการต่อ หลังจากขุดค้นโบราณวัตถุได้จำนวนมาก ปล่อยให้ประชาชนในพื้นที่เข้าอยู่อาศัย ครอบครอง และปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ภายในเขตเมืองโบราณ จนปัจจุบันไม่เหลือร่องรอยของโบราณสถาน ไม่ว่าจะเป็น สถูปเจดีย์ และแผ่นศิลาแลง ที่ผู้สูงอายุเคยพบในเขตเมืองโบราณนั้น ให้เห็นอีกเลยในพื้นที่เมืองโบราณจันเสน นอกจากคูน้ำที่ล้อมรอบพื้นที่ ซึ่งถ้าประชาชนที่ไม่ทราบประวัติความเป็นมาของพื้นที่มาก่อน เข้าไปในเขตเมืองโบราณ หรือบริเวณคูน้ำ ก็จะไม่ทราบว่าพื้นที่นี้เป็นเมืองโบราณที่มีอายุมาแล้วหลายพันปี

นอกจากนี้ แนวคิดในการอนุรักษ์พื้นที่ประวัติศาสตร์ของกรมศิลปากร หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเอง ตั้งแต่ในอดีตที่ผ่านมา จะเป็นแนวทางในการอนุรักษ์พื้นที่โดยแยกประชาชนปัจจุบันที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ออกจากพื้นที่ โดยจัดหาพื้นที่ใหม่ให้ ทำให้พื้นที่นั้นกลายเป็นเมืองร้างอย่างถาวร มีเพียงซากโบราณสถานเท่านั้น ดังเช่นอุทยานประวัติศาสตร์ทุกแห่งในประเทศไทย ทำให้เมืองโบราณขาดความมีชีวิต และที่สำคัญการจัดการอนุรักษ์พื้นที่มักจะไม่ได้รับความร่วมมือหรือการเข้ามีส่วนร่วมจากชุมชน เนื่องจากประชาชนเดือดร้อน ซึ่งเป็นแนวทางการอนุรักษ์ที่มองจากทางภาครัฐเพียงอย่างเดียว โดยไม่ได้มองความเป็นไปได้ และผู้คนในท้องถิ่น ดังแนวคิดของสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (2541) จึงไม่สามารถนำมาปฏิบัติได้จริงกับพื้นที่เมืองโบราณจันเสน เนื่องจากพื้นที่ไม่มีโบราณสถานเหลืออยู่แล้ว และเป็นพื้นที่ที่ประชาชนอยู่อาศัยมาก่อนที่กรมศิลปากรจะพบว่าเป็นพื้นที่เมืองโบราณ แล้วประชาชนในพื้นที่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินแล้ว ฉะนั้นการจัดการโดยการย้ายคนออกจากพื้นที่จึงยากในทางปฏิบัติ ดังนั้นในระยะหลังจึงมีผู้เสนอแนวคิดใหม่ในการอนุรักษ์พื้นที่ประวัติศาสตร์ ดังเช่น นิจ (2539) Buchaman (อ้างในปนัดดา, 2527) และศรีศักร (2536) ที่เป็นแนวทางในการอนุรักษ์แบบเมืองประวัติศาสตร์ (Historical City)

ที่ทำให้บริเวณที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ผสมผสานกลมกลืนไปกับประชาชน และเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในสังคมปัจจุบัน เป็นการอนุรักษ์เพื่อพัฒนาตนเอง เพื่อชีวิตชุมชน สามารถมองเห็นพัฒนาการของเมือง ความสำคัญของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในเมือง โดยจะต้องเป็นความร่วมมือกันของชุมชนในท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของชุมชนในท้องถิ่น สามารถดูแลจัดการพื้นที่ได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ ซึ่งกรมศิลปากรไม่ให้ความสำคัญด้านของผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตเมืองโบราณจันเสนในปัจจุบัน สนใจเพียงแค่ด้านของโบราณสถาน โบราณวัตถุที่ขุดพบในพื้นที่เมืองโบราณเท่านั้น เช่นการขุดค้นที่เมืองโบราณจันเสน เมื่อปี พ.ศ. 2511-2512 นั้น เมื่อได้โบราณวัตถุจำนวนมาก ก็นำกลับไปยังส่วนกลาง ไม่ได้มอบหมายให้ท้องถิ่นเป็นผู้ดูแลโบราณวัตถุเหล่านั้นทั้งหมด

อย่างไรก็ดี ยังมีกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ที่เห็นความสำคัญของเมืองโบราณจันเสน และเป็นกลุ่มผู้นำชุมชน ได้แก่ หลวงพ่อโอด อดีตเจ้าอาวาสวัดจันเสน และพระครูนิวิฐธรรมขันท์ เจ้าอาวาสวัดจันเสนในปัจจุบัน รวมถึงผู้นำท้องถิ่นท่านอื่นๆ ได้เห็นความสำคัญ คุณค่า และตระหนักถึงการสูญหายไปของความเป็นเมืองโบราณ ถ้าหากปล่อยเวลาให้เนิ่นนานออกไป พยายามชี้แจงให้ประชาชนในพื้นที่ เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของเมืองโบราณ และได้มีการจัดสร้างพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น โดยประกอบด้วยโบราณวัตถุที่ได้จากการบริจาคจากชาวบ้านที่พบโบราณวัตถุในที่ดินของตน ทั้งที่พบโดยบังเอิญ หรือแอบลักลอบขุดในที่ดินของตนเอง และจากการขุดค้นตามหลักวิชาการของกรมศิลปากรร่วมกับมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย เมื่อ ปี พ.ศ. 2511-2512 รวมถึงการขุดค้นของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร บริเวณชุมชนโบราณบ้านใหม่ชัยมงคล ตำบลช่องแค อำเภอดาเคอ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองจันเสน เมื่อปี พ.ศ. 2537-2538 นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน การจัดสร้างพิพิธภัณฑสถานนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความร่วมมือของประชาชนชาวจันเสน และศิษย์ที่เคารพหลวงพ่อโอด โดยใช้เงินทุนท้องถิ่นสนับสนุน ไม่ต้องอาศัยงบประมาณจากรัฐ และเป็นการให้การศึกษาทางอ้อมกับคนในท้องถิ่น เพื่อความเข้าใจในพัฒนาการและความเป็นมาของชุมชนอย่างแท้จริง

การดำเนินงานของพิพิธภัณฑสถาน โดยประชาชนชาวจันเสน ที่มีพระเป็นแกนนำนั้น เป็นวิธีการหนึ่งในการอนุรักษ์ความเป็นเมืองโบราณ โดยจะเป็นตัวอย่างให้กับเมืองโบราณอื่นที่มีลักษณะคล้ายกัน คือมีประชาชนเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในพื้นที่เมืองโบราณ และได้ทำลายหลักฐานของความเป็นเมืองโบราณลงอย่างมากมาย ในแนวทางของประชาชนในท้องถิ่นเท่าที่จะสามารถทำได้ เมื่อไม่สามารถจัดการใดๆ กับพื้นที่เมืองโบราณได้ ซึ่งต้องอาศัยกฎหมายและข้อบังคับมาเกี่ยวข้อง ประชาชนชาวจันเสนจึงทำได้แค่เพียง เก็บรวบรวมโบราณวัตถุไว้ และจัดแสดงนำเสนอ

ในรูปแบบของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และยังมีโครงการที่เกี่ยวข้อง คือ โครงการอบรมยุวมัคคุเทศก์ โดยให้นักเรียนในท้องถิ่นเข้ารับการอบรมเพื่อเป็นผู้นำชมพิพิธภัณฑ์जनเสน นักเรียนเหล่านั้นซึ่งเป็นลูกหลานในท้องถิ่น ก็จะได้เรียนรู้รับทราบความเป็นมาของเมืองโบราณजनเสน อันเป็นถิ่นฐานของตนเองอีกด้วย การอนุรักษ์ในแนวทางของชาวบ้านजनเสน โดยการรวบรวมโบราณวัตถุมาจัดเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนั้น สะท้อนให้เห็นถึงพลังของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการโดยชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นตัวอย่างให้กับเมืองโบราณที่อื่น ที่มีลักษณะเดียวกันต่อไปได้ในอนาคต

สำหรับในส่วนของโครงการที่จะมีขึ้นในอนาคต ได้แก่ แนวทางการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์กลางแจ้งภายในตัวเมืองโบราณजनเสน เพื่อเป็นการชักนำให้นักท่องเที่ยว หรือประชาชนที่สนใจเข้าไปยังพื้นที่เมืองโบราณ มิใช่ แค่มายเยี่ยมชมเพียงพิพิธภัณฑ์जनเสนเท่านั้น ซึ่งในปัจจุบันนี้ ตามความเห็นของประชาชนชาวजनเสน เมืองโบราณजनเสนมีความสำคัญเพียงแค่ว่าเป็นเมืองโบราณที่โบราณวัตถุ และเรื่องราว ประวัติความเป็นมาทุกอย่างอยู่ในพิพิธภัณฑ์जनเสนแล้วทั้งสิ้น เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชม ก็จะเข้าชมเพียงแค่ว่าภายในพิพิธภัณฑ์जनเสนเท่านั้น จะเห็นได้ว่าพื้นที่ในเมืองโบราณजनเสนนั้นไม่มีสิ่งที่หลงเหลือให้เห็นถึงความเป็นเมืองโบราณแล้ว การที่จะจัดสร้างพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง ที่ต้องสร้างทุกสิ่งขึ้นมาใหม่ทั้งหมดนั้น เป็นเรื่องที่ยากมากในการดำเนินงานรวมถึงด้านเงินทุนในการจัดสร้างและการดูแลรักษาพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง

ในด้านสมมติฐานการศึกษาที่ตั้งไว้ว่า ความเป็นไปได้ในการอนุรักษ์พื้นที่เมืองโบราณजनเสน ขึ้นอยู่กับทัศนคติของประชาชนที่มีต่อแนวทางการอนุรักษ์ โดยการย้ายคนออกจากพื้นที่เขตเมืองโบราณजनเสนนั้น จากผลการศึกษาครั้งนี้ในส่วนของความเป็นไปได้ในการอนุรักษ์เมืองโบราณजनเสนนั้น จะเห็นได้ว่าประชาชนต้องการให้มีการพัฒนาพื้นที่ให้ดีขึ้น เพื่อที่จะได้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีผู้คนเข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่มากขึ้น แต่ถ้าจะมีแนวทางในการอนุรักษ์โดยย้ายคนออกจากพื้นที่เมืองโบราณजनเสนนั้น ประชาชนในพื้นที่ไม่เห็นด้วย และไม่ให้ความร่วมมือ เนื่องจากประชาชนอยู่ในเขตเมืองโบราณजनเสนมานานแล้วและไม่มีที่อยู่อาศัยที่อื่น ดังนั้นจากผลการศึกษาสามารถบอกได้ว่าสมมติฐานที่ตั้งไว้ไม่เป็นความจริง ประชาชนส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยถ้าจะมีการย้ายคนออกจากพื้นที่ที่อยู่อาศัยกันมานาน รวมถึงองค์ประกอบในด้านอื่น ได้แก่ การที่คนในพื้นที่ไม่มีความผูกพันกับเมืองโบราณ ในด้านของประวัติศาสตร์ เนื่องจากไม่ได้เป็นกลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่บริเวณนี้ ไม่มีการปลูกฝังหรือสั่งสอนต่อกันมาให้เคารพและรักษาเมืองโบราณ อีกทั้งชุมชนปัจจุบันที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานยุคแรกไม่ทราบมาก่อนว่าพื้นที่นี้เป็นเมืองโบราณที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ดังนั้นจึงมีการปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ และมีการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเต็มที่มาจนปัจจุบัน ซึ่งได้ไป

ทำลายสภาพความเป็นเมืองโบราณจนไม่หลงเหลือตั้งในปัจจุบัน และประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองโบราณมีเอกสารสิทธิ์ครอบครองที่ดินแล้วทั้งสิ้น รวมถึงสภาพคูเมืองที่เป็นโบราณสถานอย่างเดียวที่หลงเหลืออยู่ในพื้นที่เมืองโบราณ ก็ถูกบุกรุกจากการตั้งถิ่นฐานของประชาชน เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ ไม่ทราบว่าคูเมืองนั้นเป็นเขตโบราณสถาน ที่ห้ามกระทำการใดๆ ทั้งสิ้น และกฎหมายการบังคับใช้ที่ไม่เข้มงวดเพียงพอ และการบำรุงรักษา ขุดลอกคูเมืองนั้น จุดประสงค์หลักก็ไม่ได้เพื่อเป็นการอนุรักษ์ให้คงอยู่ต่อไป แต่เป็นการปรับปรุงเพื่อการใช้ประโยชน์มากกว่า ฉะนั้น จากสภาพปัจจุบันของเมืองโบราณจันเสน จึงไม่มีความเป็นไปได้ในการอนุรักษ์เมืองโบราณจันเสน ในแนวทางที่จะย้ายคนออกจากพื้นที่เมืองโบราณจันเสน ถ้ายังนำแนวทางนี้มาปฏิบัติเมื่อมีการอนุรักษ์เมืองโบราณจันเสนในอนาคต

แต่ในทางปฏิบัติ การอนุรักษ์เมืองโบราณจันเสนยังคงมีอยู่ในท้องถื่น โดยการจัดสร้างพิพิธภัณฑสถานจันเสน เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมโบราณวัตถุเท่าที่ยังคงเหลืออยู่ และแสดงถึงลำดับพัฒนาการความเป็นมาของเมืองโบราณจันเสน ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ให้คนรุ่นหลังและประชาชนที่สนใจได้เข้าใจ และรับทราบถึงประวัติศาสตร์ของท้องถื่น ซึ่งแนวทางการจัดสร้างพิพิธภัณฑสถานจันเสนนี้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์เมืองโบราณจันเสนแบบผสมผสาน โดยปรับเข้าหาสภาพที่เป็นจริงในปัจจุบันของพื้นที่เมืองโบราณ ว่าไม่สามารถฟื้นฟูให้เมืองโบราณมีสภาพเหมือนเดิมได้แล้ว แต่ก็ยังมีการจัดแสดงและอนุรักษ์ในส่วนที่สามารถปฏิบัติได้ โดยมีแรงผลักดันที่สำคัญจากผู้นำในท้องถื่น ได้แก่ พระครูนิสัยจริยคุณ (หลวงพ่อโอด) อดีตเจ้าอาวาส และพระครูนิวสุธรรมขันธ (หลวงพ่อเจริญ) เจ้าอาวาสวัดจันเสนในปัจจุบัน ที่ชักนำให้ประชาชนในท้องถื่นมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เมืองโบราณ และนำโบราณวัตถุมามอบให้ เพื่อแสดงออกมาในลักษณะของพิพิธภัณฑสถานจันเสน และสามารถบริหารพิพิธภัณฑสถานได้เองโดยท้องถื่น ซึ่งจะเป็นตัวอย่างให้กับเมืองโบราณอื่นๆ ต่อไป

6.3 ปัญหาและอุปสรรคในการศึกษา

ในการศึกษาพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานใหม่ของชุมชนปัจจุบันในเขตเมืองโบราณจันเสนในครั้งนี้ ยังมีปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นระหว่างการศึกษา ได้แก่

- 1) การรวบรวมข้อมูลประชากรย้อนหลัง ไม่สามารถกระทำได้ เนื่องจากหน่วยงานที่ดูแลเรื่องข้อมูลประชากรรายหมู่บ้าน ได้แก่ ฝ่ายทะเบียนราษฎร ที่ว่าการอำเภอตากาลี ได้ทำลายข้อมูลเก่าทิ้งทั้งหมด เพื่อจัดเก็บข้อมูลใหม่ในระบบดิจิทัลลงเครื่องคอมพิวเตอร์ ทำให้ไม่สามารถมีข้อมูลประชากรย้อนหลังไปได้มากพอเท่าที่ต้องการ

2) ข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ศึกษา ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลที่ต้องมีการจัดทำขึ้นมาใหม่ โดยข้อมูลทุติยภูมินั้นมีน้อยมาก เนื่องจากเป็นพื้นที่ขนาดเล็กระดับหมู่บ้าน ข้อมูลทุติยภูมิที่มีอยู่ที่เป็นข้อมูลระดับอำเภอหรือระดับจังหวัด จึงใช้เวลาในการจัดสร้างฐานข้อมูลขึ้นมาใหม่

3) การสอบถามประชาชนในการศึกษาครั้งนี้ เจาะจงสอบถามรายครัวเรือนโดยเลือกตัวแทนในแต่ละครัวเรือนเป็นผู้สูงอายุ หรือหัวหน้าครอบครัวที่ค่อนข้างมีอายุ แต่บางครัวเรือนผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว หรือผู้ที่สามารถตอบแบบสอบถามได้ ไม่ใช่ผู้สูงอายุ ดังนั้นข้อมูลที่จะได้จากกลุ่มตัวอย่าง เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานในอดีต หรือเรื่องราวในช่วงที่กรมศิลปากรเข้ามาขุดค้นในพื้นที่นั้น กลุ่มตัวอย่างเหล่านี้จะไม่สามารถให้รายละเอียดได้

6.4 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาถึงพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน การตั้งถิ่นฐานปัจจุบันบนพื้นที่เมืองโบราณ ทิศนคติของประชาชนที่มีต่อการอนุรักษ์ และความเป็นไปได้ในการอนุรักษ์ สามารถเสนอข้อเสนอแนะได้ ดังนี้

1) ในด้านของการจัดการปัญหาต่างๆ ที่พบในพื้นที่นั้น หน่วยงานที่ต้องเข้าไปช่วยเหลือ แก้ไข ในอันดับแรก ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลจันเสน และชักจูง ให้นำมาช่วยประชาชนในพื้นที่เข้าร่วมดูแลพื้นที่ในลักษณะของชุมชนดูแลชุมชน สำหรับร่องรอยของเมืองโบราณสิ่งเดียวที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในพื้นที่เมืองโบราณ ถ้าไม่นับโบราณวัตถุที่อยู่ภายในพิพิธภัณฑสถาน โบราณที่ล้อมรอบเมืองโบราณจันเสน ซึ่งได้มีการขึ้นทะเบียนเป็นพื้นที่โบราณสถาน ดังนั้นตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 นั้น ห้ามมีการบุกรุก หรือทำลายให้เสียหาย หรือเสื่อมคุณค่า ดังนั้นเป็นหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลจันเสนซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ ต้องเป็นผู้ดูแลห้ามมิให้มีผู้ใดบุกรุก และทำการขุดลอกคูคลองไม่ให้ตื้นเขิน และประชาชนที่อยู่อาศัยบริเวณรอบคูเมืองต้องช่วยกันดูแลให้คูคลองสะอาดและคงอยู่ต่อไป

สำหรับในด้านปัญหาที่พบในชุมชน เรื่องของปัญหาสภาพถนน ปัญหาไฟส่องสว่าง องค์การบริหารส่วนตำบล ควรที่จะมีการปรับปรุงสภาพถนนให้ดีขึ้น และติดตั้งไฟส่องสว่างในหมู่บ้าน และปัญหาเรื่องที่ตั้งของบ่อขยะ ควรจะรีบดำเนินการเคลื่อนย้ายไปยังบริเวณที่ห่างไกลจากที่ตั้งของชุมชน และมีการจัดการจำกัดขยะอย่างถูกสุขลักษณะ ซึ่งจะเป็นการฟื้นฟู ดูแลรักษาพื้นที่เมืองโบราณจันเสนในทางอ้อม ไม่ให้เมืองโบราณทรุดโทรมลงไปมากกว่านี้ และทำให้ประชาชนบริเวณเมืองโบราณมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

2) ส่งเสริมโครงการที่ทำให้ประชาชน และเยาวชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เมืองโบราณจันเสน เช่น โครงการยุวมัคคุเทศก์ ควรจะให้กลุ่มแม่บ้าน หรือกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่ ได้เข้ารับการอบรมมััคคุเทศก์ท้องถิ่นด้วย เพื่อที่จะเพิ่มกลุ่มที่ทำงานเกี่ยวกับเมืองโบราณจันเสน ให้มากขึ้น และประชาชนจะได้รู้จักและมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการอนุรักษ์เมืองโบราณจันเสนมากขึ้น

3) จากโครงการการท่องเที่ยวของจังหวัดนครสวรรค์ ที่สนับสนุนให้มีเดือนแห่งการท่องเที่ยวเมืองโบราณจันเสนในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2545 ควรจะมีการพัฒนาท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวประเภทเมืองโบราณที่อยู่ในบริเวณเดียวกัน จัดเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเมืองโบราณในลุ่มน้ำเดียวกัน เช่น เมืองโบราณจันเสน เมืองโบราณบ้านโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี และเมืองโบราณคูทอง จังหวัดชัยนาท เป็นต้น

รวมถึงการปรับปรุงสภาพพื้นที่เมืองโบราณจันเสนให้ประชาชนที่สนใจเข้าไปเยี่ยมชม ควรจะมีการพัฒนาถนนรอบคูเมือง เพื่อให้ประชาชนที่สนใจ และนักท่องเที่ยวได้เห็นสภาพปัจจุบันของเมืองโบราณจันเสน และควรจะมีป้ายบอกทางเข้าเมืองโบราณจันเสนให้ชัดเจน หรือภายในบริเวณเมืองโบราณควรจะมีป้ายแสดงตำแหน่งของหลุมขุดค้นของกรมศิลปากร และตำแหน่งที่เคยเป็นที่ตั้งของโบราณสถาน

4) สำหรับบุคคลที่สนใจศึกษาเรื่องการตั้งถิ่นฐานของประชาชนปัจจุบันบนพื้นที่เมืองโบราณในเมืองอื่นๆ ต่อไป ควรจะศึกษาในเชิงลึกถึงช่วงเวลาของการเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐาน โดยสอบถามจากผู้สูงอายุในพื้นที่ให้ได้ข้อมูลที่ย้อนหลังไปให้ได้มากที่สุด โดยเฉพาะความสัมพันธ์ของชุมชนปัจจุบันกับพื้นที่เมืองโบราณ ซึ่งจะทำให้สามารถมองเห็นได้ว่าชุมชนผูกพันกับเมืองโบราณมากน้อยเพียงใด และอาจจะศึกษาถึงความสัมพันธ์กับชุมชนปัจจุบันที่ตั้งอยู่บนพื้นที่เมืองโบราณอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง